

Realizm i liberalizm w badaniach nad bezpieczeństwem i polityką bezpieczeństwa państwa

Marzena Czernicka, *Instytut Studiów Politycznych PAN*

ORCID ID: 0000-0002-2317-2169

Streszczenie

Kwestie bezpieczeństwa od zawsze były jednym z głównych punktów zainteresowania wszystkich państw. Na gruncie naukowym ta problematyka może być badana w szeroki sposób. Nauka o bezpieczeństwie czerpie wiele z ogólnej teorii stosunków międzynarodowych i wykorzystuje do badania tego zagadnienia kilka paradygmatów teoretycznych oraz metod badawczych. W artykule zaproponowano szerokie podejście do problemu bezpieczeństwa i polityki bezpieczeństwa państwa. W oparciu o podstawę teoretyczno-metodologiczną, którą stanowiły założenia realistów i liberalistów oraz przy wykorzystaniu konkretnych metod badawczych zaprezentowano, w jaki sposób można podjąć badania nad zagadnieniem bezpieczeństwa i polityki bezpieczeństwa współczesnych państw.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, polityka bezpieczeństwa państwa, metodologia badań, realizm, liberalizm

Realism and liberalism in the research concerning security and security policy of state

Abstract

Security issues have always been one of the main points of interest of all states. Scientifically, this issue can be researched using a wide range of perspectives. Security studies use much from the general theory of international relations. The field uses theoretical paradigms and concrete methods of research. In this article, a wide approach to the issue of security and security policy is presented. In accordance with the theoretical-methodological foundation of realist and liberal theories, this article inquires in what way research concerning the issues of security and security policy of contemporary states can be conducted.

Key words: security, security policy of state, methodology of research, realism, liberalism

Dla badacza z zakresu nauk społecznych, a w szczególności nauk o polityce, zagadnienie bezpieczeństwa i polityki bezpieczeństwa państwa stanowi szerokie pole do eksploracji. Przedstawienie tego problemu badawczego z perspektywy politologicznej często łączy się z zastosowaniem podejścia interdyscyplinarnego. Jednak takie podejście do nauk o polityce jest kwestią dyskusyjną. Na gruncie naukowym toczy się polemika dotycząca przedmiotu badań politologii oraz tego, czy można ją traktować jako odrębną dyscyplinę naukową, z jasno określonym obszarem badań i własną metodologią. Należy w tym miejscu wyjaśnić, co oznacza pojęcie interdyscyplinarności. Jak ujął to Allen F. Repko „interdyscyplinarność odnosi się do wyjątkowych i rzadko spotykanych problemów czy obszarów badawczych, wymagających podejścia z perspektywy wykraczającej poza możliwości metodologii oraz aparatu pojęciowego jednej tylko dyscypliny nauki” (Karczewski 2013). Zatem interdyscyplinarność w badaniach naukowych polega na łączeniu dorobku kilku dyscyplin, np. politologii z filozofią, prawem czy ekonomią. Interdyscyplinarną nauką jest według niektórych badaczy właśnie politologia. Taki pogląd wyraża np. Barbara Krauz-Mozer, dla której „nauki polityczne stanowią syntezę wielu dyscyplin – często o odmiennych, zróżnicowanych metodologiach przedmiotowych – i zajmują się wszystkim co ma znaczenie polityczne. Jest to cel zbyt szeroki i ambitny, aby politologia mogła być postrzegana jako odrębna, jednolita dyscyplina z własną metodologią” (Krauz-Mozer 2005: s. 15). Ciekawe rozważania na temat interdyscyplinarności w politologii prowadzą także m.in.: Jarosław Nocoń i Anna Wolff-Powęska (Nocoń 2008; Wolff-Powęska 2012). Z kolei do zagranicznych badaczy tej kwestii należą: Julie T. Klein, Robert Dahl, czy Andrew Abbott (Nocoń 2008), którzy już w latach 80. i 90. XX wieku zwracali uwagę na to, że stworzone kiedyś ramy dyscypliny politologicznej aktualnie nie mają racji bytu. Wynika to z postępu cywilizacyjnego i globalizacji. Nowe technologie umożliwiły globalne komunikowanie się w sferze polityki, tym samym pojawiły się nowe sposoby wywierania wpływu politycznego. Zjawiska polityczne i społeczne, według nich są nazbyt skomplikowane, by móc je analizować w ramach określonych kiedyś zasad. Dlatego też podejście do badania zjawisk politycznych i społecznych wymaga modyfikacji, szerokiego kontekstu i nieograniczania się do dorobku jednej dyscypliny. Mattei Dogan zjawisko łączenia kilku obszarów nazwał „hybrydyzacją dyscyplin i pól badawczych” (Dogan 1996: s. 296–314). Zupełnie odmienny pogląd na temat charakteru politologii wyrażają Jan Woleński i Ryszard Skarżyński (Woleński 1975, Skarżyński 2012). Obydwaj badacze są zdecydowanymi przeciwnikami łączenia w badaniach politologicznych dorobku

kilku dyscyplin. Skarżyński wprost twierdzi, że „negowanie istnienia przedmiotu poznania politologii oznacza również odmawianie jej statusu dyscypliny nauki” (Karczewski 2013).

W kontekście poruszanego w artykule zagadnienia słusznym wydaje się zastosowanie podejścia interdyscyplinarnego. Wynika to z faktu, że poruszony problem badawczy jest złożony i skomplikowany. Bezpieczeństwo i politykę bezpieczeństwa państwa warunkuje wiele czynników, znajdujących się wewnątrz państwa, oraz w jego otoczeniu zewnętrznym. W celu przeanalizowania tego zagadnienia należy uwzględnić wszystkie te czynniki, a są wśród nich, np.: uwarunkowania historyczne, ustrojowe, społeczne, czy geopolityczne. Takie podejście do omawianego problemu wymaga sięgnięcia po teorie i metody wykorzystywane powszechnie w naukach społecznych, tzn. nie tylko w politologii. W związku z tym analizę uwarunkowań historycznych badacz przeprowadzi w oparciu o metodę historyczną wykorzystywaną głównie przez historyków, rozpatrując uwarunkowania społeczne sięgnie po dorobek socjologów, a do analizy kwestii geopolitycznych uwzględni osiągnięcia geografów. Z kolei badając uwarunkowania ustrojowe, w tym podstawy prawne państwa w zakresie bezpieczeństwa, odwoła się do dorobku prawników. Takie podejście wymaga również skorzystania z różnych technik i narzędzi badawczych, z których korzystają dyscypliny pokrewne. Niezwykle istotne jest też sięgnięcie do różnorodnych materiałów. Zastosowanie znajdują tu źródła zastane, tzw. wtórne oraz źródła wywołane, tzw. pierwotne. Źródła zastane tworzą wszystkie materiały i informacje, które istniały przed rozpoczęciem procesu badawczego (tj. dane statystyczne, sprawozdania, dokumenty, źródła narracyjne, oraz wyniki wcześniej zgromadzonych badań, które można poddać analizie *desk research*). Natomiast źródła wywołane stanowią materiały powstałe z inicjatywy badacza, instytucji naukowej lub będące wynikiem bezpośredniej działalności badawczej, np. wyniki badań empirycznych, tj. raporty z badań, nagrania materiałów, wypełnione kwestionariusze, zapisy dyskusji czy bazy danych (Garlicki 2010: s. 107–110).

Pojęcie i istota bezpieczeństwa

Bezpieczeństwo rozumiane jest jako stan, wartość, albo proces i pojęcie to zawsze jest łączone ze zjawiskiem zagrożenia (Fehler 2012; Stańczyk 1996). Cytując Franza-Xavera Kaufmanna, zagrożeniem jest „możliwość wystąpienia jednego z negatywnie wartościowanych zjawisk” (Kaufmann 1970: s. 167). Bezpieczeństwo oznacza zatem brak występowania tego typu okoliczności. W tym rozumieniu jest ono stanem poczucia

pieczy i sprawowania opieki nad kimś lub nad czymś. W rozumieniu bezpieczeństwa jako wartości, jest ono subiektywnym odczuciem bycia poza zagrożeniem, a w rozumieniu bezpieczeństwa jako procesu, nigdy nie jest ono dane raz na zawsze, ale zależne jest od otoczenia wewnętrznego i zewnętrznego. W związku z tym bezpieczeństwo analizowane jest w oparciu o wymiar wewnętrzny i zewnętrzny. Dla potrzeb badań nauka dokonała typologizacji bezpieczeństwa. W polskiej literaturze przedmiotu najczęściej stosuje się kryteria podmiotowe, przedmiotowe, zakresu, przestrzenne oraz sposobu organizacji (Czaputowicz 2012: s. 25–29). Dla politologa szczególne znaczenie ma kryterium podmiotowe, w ramach którego wymienia się bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo międzynarodowe. W ramach kryterium przedmiotowego wymienia się, np.: bezpieczeństwo polityczne, ekonomiczne, czy militarne. W ramach kryterium przestrzennego – bezpieczeństwo lokalne, regionalne i globalne. Natomiast w ramach sposobu organizacji bezpieczeństwa wymienia się: działania unilateralne, system równowagi sił, system blokowy i system bezpieczeństwa zbiorowego. Jacek Czaputowicz zwraca uwagę na to, że w zachodniej literaturze występuje rozróżnienie na podmiot i przedmiot bezpieczeństwa. Podmiotem bezpieczeństwa (*subject*) jest aktor, ktoś kto zapewnia bezpieczeństwo, a przedmiotem referencyjnym bezpieczeństwa (*referent object*) jest ktoś, komu to bezpieczeństwo ma być zapewnione. Podmiotem bezpieczeństwa może więc być państwo lub aktorzy niepaństwowi, np. organizacje międzynarodowe, natomiast przedmiotem bezpieczeństwa może być państwo lub jednostki, czy grupy społeczne.

Bezpieczeństwem państwa określamy sytuację, kiedy państwo potrafi ochronić własne interesy narodowe. Owa umiejętność polega na niwelowaniu wszelkich zagrożeń płynących z wewnątrz państwa (np. niestabilna demokracja), jak również tych płynących z zewnątrz (np. atak zbrojny). Państwa przy pomocy wyspecjalizowanych do tego organów dążą do zachowania optymalnego poziomu bezpieczeństwa, który poza ochroną przed zagrożeniami przyczynia się także do rozwoju obywateli i podniesienia ich poziomu życia. W związku z tym bezpieczeństwo państwa rozumiane jest też jako proces, który ulega ciągłym przekształceniom i zależny jest od wielu czynników (Fehler 2012; Stańczyk 1996).

Do lat 70. i 80. XX wieku, w badaniach nad bezpieczeństwem państwa skupiano się jedynie na zagrożeniach militarnych. Znaczenie miały wówczas twarde aspekty bezpieczeństwa (*hard power*). Z początkiem lat 80. XX wieku, głównie za sprawą dzieła Richarda H. Ullmana, *Redefining Security*, oraz dzieła Jessiki Tuchman Mathews o tym samym tytule, upowszechniło się szerokie podejście do bezpieczeństwa (Ullman 1983;

Tuchman Mathews 1989; Sekściński 2013). Zakres znaczeniowy bezpieczeństwa istotnie uległ poszerzeniu (*widening*) i pogłębieniu (*deepening*). Ten proces trwa nadal i jest on związany z obecnością nowych zagrożeń dla bezpieczeństwa państw. Coraz częściej pojawiają się zagrożenia nowego typu, np. cyberprzestępczość, zagrożenia społeczne, katastrofy naturalne. Dlatego można też mówić o nowego rodzaju bezpieczeństwie, np. bezpieczeństwie informacyjnym, społecznym czy ekologicznym. Upowszechniło się dzięki temu podejście do tzw. miękkich aspektów bezpieczeństwa (*soft power*). Szerokie podejście do zagadnienia bezpieczeństwa spopularyzowali również w latach późniejszych Barry Buzan, Ole Waever i Jaap de Wilde oraz teorie bezpieczeństwa szkoły kopenhaskiej (Buzan et al. 1998; Marczuk 2009: s. 66–69).

Ochroną interesów narodowych państwa zajmuje się polityka bezpieczeństwa. Według Włodzimierza Fehlera „polityka bezpieczeństwa państwa to celowa, planowa i zorganizowana w ramach państwa oraz pod kierownictwem organów państwowych działalność podmiotów państwowych, społecznych i prywatnych, ukierunkowana na uzyskanie i utrzymanie optymalnego w danych warunkach poziomu bezpieczeństwa, połączona z tworzeniem rozwiązań zapewniających zdolność do sprawnej i skutecznej reakcji w odpowiedzi na pojawiające się wyzwania i materializujące się zagrożenia. Polityka bezpieczeństwa realizowana jest przez państwo, które funkcjonuje w określonych warunkach międzynarodowych i wewnętrznych” (Fehler 2014: s. 208).

Spośród kilku szkół teoretycznych, zajmujących się badaniem zagadnienia bezpieczeństwa i polityki bezpieczeństwa państwa na uwagę zasługują założenia szkoły realistycznej i liberalnej, ponieważ proponują one zupełnie odmienne spojrzenie na kwestie bezpieczeństwa państwa.

Bezpieczeństwo i polityka bezpieczeństwa państwa w ujęciu realistów

W ramach realizmu wyróżnić można kilka nurtów, z których najstarszy i dający początek całemu podejściu jest realizm klasyczny (Wojciuk 2012: s. 416–430). Kluczowym dziełem dla teorii realistycznej jest praca Hansa J. Morgenthau’a *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (Morgenthau 1993). Przedstawicielami realizmu klasycznego są także m.in. Edward H. Carr i Reinhold Niebuhr. Kolejnym nurtem (lata 60. i 70. XX wieku) jest neorealizm, zwany realizmem strukturalnym. Jego podstawy zaprezentował Kenneth N. Waltz w pracy *Theory of International Politics* (Waltz 1979). Do grona neorealistów należą również John J. Mearsheimer i Robert

Jervis. W latach 90. XX wieku rozwinął się nurt realizmu neoklasycznego, który reprezentują m.in.: Fareed Zakaria, William Wohlforth, czy Randall L. Schweller. Cechą wspólną realistów jest akcentowanie twardych aspektów bezpieczeństwa (*hard power*). Najważniejsza jest dla nich potęga państwa. Hans Morgenthau wymienia następujące składniki potęgi narodowej: geografia, zasoby naturalne, potencjał przemysłowy, gotowość bojowa, ludność, charakter narodowy, morale narodowe, jakość dyplomacji i rządu (Morgenthau, Thompson 2010: 135–173). Potęga polityczna jest traktowana jako środek realizacji celów państwa. Według Hansa J. Morgenthau’a „polityka międzynarodowa – jak każda polityka – jest walką o potęgę. Bez względu na to, jakie są jej ostateczne cele, celem bezpośrednim zawsze jest potęga” (Morgenthau, Thompson 2010: s. 47). Ponieważ państwa stale zabiegają o zwiększenie swojej potęgi względem innych państw, zachowują się one agresywnie na arenie międzynarodowej. Tym samym realizują one politykę siły (*power politics*) (Sałajczyk 2006: s. 40). Według realistów przyczyną takiego zachowania państw jest egoistyczna natura człowieka oraz panująca w środowisku międzynarodowym anarchia. Realisci dokonywali rozróżnienia między sytuacją wewnętrzną w państwie, a sytuacją międzynarodową. O ile sytuacja wewnątrz państwa najczęściej jest kontrolowana przez władzę zwierzchnią (panuje hierarchia), |to w środowisku międzynarodowym taka władza nie istnieje (panuje anarchia). Kwestię anarchii w środowisku międzynarodowym rozwijali głównie realisci strukturalni, a wśród nich Kenneth N. Waltz (Waltz 2010). Jego zdaniem o charakterze stosunków między państwami decyduje struktura systemu międzynarodowego. Istniejąca anarchia nie oznacza chaosu, nieładu, czy dezorganizacji ale brak władzy zwierzchniej nad państwami. W związku z tym państwa same muszą zabiegać o wzrost swojej potęgi i o zapewnienie sobie bezpieczeństwa (zasada *self-help*). „Ponieważ istnieją państwa zdolne do użycia siły w każdym momencie, wszystkie pozostałe muszą być również do tego gotowe lub żyć na łasce lub niełasce bardziej aktywnych pod względem wojskowym sąsiadów. Pomiędzy państwami stan natury to stan wojny. Nie oznacza to, iż wojny wybuchają bezustannie, lecz że – ponieważ decyzja, czy użyć przemocy, czy też nie, należy do każdego państwa – wojna może wybuchnąć w każdej chwili. [...] Zagrożenie przemocą i częste używanie siły są uważane za wyróżniki stosunków międzynarodowych” (Waltz 2010: s. 106). Taki stan rzeczy powoduje wzajemną podejrzliwość państw i jak to nazwał Jean-Baptiste Duroselle „strukturalną nieufność” (Sałajczyk 2006: s. 39). Sytuacja, w której państwa pragną zabezpieczyć się przed atakiem ze strony innych krajów doprowadza do dylematu bezpieczeństwa. Kwestię tę rozwijał

John H. Herz. Wspomniany dylemat polega na wzroście potęgi jednych państw, przy jednoczesnym spadku poczucia bezpieczeństwa wśród innych. Tym samym zagrożone państwa również podejmują starania o zwiększenie swojej potęgi. W rezultacie żadne z państw nie może czuć się w pełni bezpieczne (Herz 1950: s. 157). Mechanizmem zabezpieczającym państwa przed uzyskaniem nadmiernej potęgi względem innych jest mechanizm równowagi sił (*balance of power*). Państwa zawsze starają się ograniczyć potęgę innego kraju poprzez rozbudowę własnego potencjału (równoważenie wewnętrzne) albo poprzez zawieranie sojuszy (równoważenie zewnętrzne). Pewną rolę odgrywa tutaj prawo międzynarodowe i tzw. moralność międzynarodowa. Jest to mechanizm automatyczny i wynikający z anarchii systemu międzynarodowego. Mechanizm równowagi sił przyczynia się także do zachowania minimum ładu i stabilności na arenie międzynarodowej (Sałajczyk 2006: s. 44–45; Wojciuk 2012: s. 424–425). Realisci strukturalni upatrują zachowań państw jedynie w uwarunkowaniach zewnętrznych. Nie przypisują żadnej roli uwarunkowaniom wewnętrznym (np. ustrój). Takie podejście neorealistów do kwestii bezpieczeństwa i potęgi państwa spotkało się z krytyką realistów neoklasycznych (Wojciuk 2012: s. 420). Ci bowiem upatrują potęgi państw w systemie wewnętrznym, tzn. w sprawnym systemie politycznym, czy w elitach władzy. Według realistów neoklasycznych te uwarunkowania wewnętrzne przekładają się na sprawną politykę zagraniczną, a ta bezpośrednio dotyczy bezpieczeństwa państwa.

Bezpieczeństwo i polityka bezpieczeństwa państwa w ujęciu liberałów

W swoich założeniach liberałowie sięgają do filozofii Jean-Jacques Rousseau, Immanuela Kanta, Johna Locke'a. Do grupy neoliberalów należą m.in. Joseph S. Nye jr., Robert Keohane, Michael W. Doyle i James Rosenau. Główne założenia neoliberalów zostały wyrażone w książce Roberta Keohane'a i Josepha Nye'a jr. z 1977 roku *Power and interdependence: World Politics in Transition* i w późniejszym dziele Roberta Keohane'a z 1984 roku *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* (Keohane, Nye 1977; Keohane 1984). Neoliberalowie pokładają nadzieję w wolności człowieka, własności prywatnej, równych szansach oraz w rozwoju demokracji. Stoją na stanowisku, że stosunki międzynarodowe są bardziej pokojowe niż zakładali to realisci (Wojciuk 2012: s. 430–432). Wynika to według liberałów z faktu, że człowiek jest ze swej natury dobry i skłonny do współpracy.

To pozytywne nastawienie ludzi względem siebie wpływa na możliwość współpracy na forum międzynarodowym. Liberalowie podkreślają znaczenie ekonomii i wymiany handlowej. Dostrzegają rolę aktorów niepaństwowych, np. organizacji międzynarodowych, czy korporacji. Istotnym założeniem liberałów jest przeświadczenie, że państwa można zainteresować projektami współpracy dzięki podnoszeniu ich atrakcyjności w obszarach tzw. miękkiej siły (*soft power*). Kwestię tę rozwijał w sposób szczególny Joseph S. Nye (Nye 2007). Na miękką siłę państwa składają się, m.in.: współpraca ekonomiczna, handel, atrakcyjność kulturowa i społeczna. W założeniu liberałów ważną kwestią świadczącą o możliwości współpracy państw jest ustrój polityczny. Według nich współpracy sprzyja demokratyczny system rządów. W dużym stopniu uwagę temu zagadnieniu poświęcał Michael W. Doyle (Doyle 1986), który twierdził, że państwa demokratyczne są mniej skłonne do prowadzenia wojen. Demokracje zachowują się pokojowo w stosunku do innych demokracji. Należy zatem upowszechniać ten system rządów wśród państw, którym daleko do przestrzegania reguł demokratycznych („pokój przez demokrację”) (Czaputowicz 2012: s. 137–143). Podejście liberalne również charakteryzuje występowanie w jego ramach kilku nurtów. Mowa tu o liberalizmie handlowym, społecznym i instytucjonalnym (Czaputowicz 2012: s. 134). Liberalizm handlowy głosi, że współpraca ekonomiczna między państwami sprzyja zachowaniu pokoju. Liberalizm społeczny również sprzyja zachowaniu pokoju i harmonii poprzez to, że społeczeństwa wzajemnie się rozumieją i wspierają we wspólnych działaniach. Natomiast liberalizm instytucjonalny podkreśla znaczenie instytucji międzynarodowych w zapewnianiu bezpieczeństwa międzynarodowego, np. Unii Europejskiej (UE).

Jak można badać bezpieczeństwo i politykę bezpieczeństwa państwa?

W tej części artykułu przedstawiono przykład analizy zagadnienia bezpieczeństwa współczesnych państw w oparciu o wybrane teorie oraz konkretne metody badawcze. Do analizy tego zagadnienia wybrano kraje postkomunistyczne Europy Środkowo-Wschodniej. Głównym problemem badawczym podjętym w artykule jest określenie poziomu bezpieczeństwa państw tej części Europy i ich pozycji na arenie międzynarodowej przez pryzmat uwarunkowań w jakich one funkcjonują. Państwa tego regionu wraz z zakończeniem zimnej wojny wkroczyły na drogę przemian demokratycznych. Demokratyzacja była jednak utrudniona ze względu na problemy wewnętrzne. Ponadto otoczenie międzynarodowe pozostawało niestabilne. Nowa sytuacja geopolityczna

zmieniła układ sił w tej części świata. Współcześnie kraje tego obszaru mają zapewniony podstawowy poziom bezpieczeństwa umożliwiający im funkcjonowanie i rozwój, jednak nadal pojawiają się zagrożenia mogące ograniczyć ich bezpieczeństwo.

W świetle tak zarysowanego problemu badawczego główna teza badawcza mogłaby brzmieć następująco: bezpieczeństwo państw Europy Środkowo-Wschodniej i ich pozycja na arenie międzynarodowej zależna jest od uwarunkowań w jakich one funkcjonują. Spośród nich najbardziej znaczące są czynniki wewnętrzne, czynniki geopolityczne oraz integracja euroatlantycka.

Natomiast sens tez szczegółowych można sprowadzić do kilku następujących zdań:

- Czynniki wewnętrzne kształtujące politykę bezpieczeństwa państwa w sposób istotny decydują o zakresie, charakterze i poziomie bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.
- Zachodzące po 1991 roku procesy kształtowania się ładu europejskiego w istotny sposób oddziałują na politykę bezpieczeństwa państw postkomunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej.
- Poziom bezpieczeństwa państw tego regionu warunkuje aktywna polityka regionalna oraz wzmacnianie integracji euroatlantyckiej.

W politologicznym ujęciu warto badać zagadnienie bezpieczeństwa i polityki bezpieczeństwa państwa w szerokim ujęciu. Można tego dokonać poprzez ukazanie licznych determinant tej polityki w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym, następnie poprzez analizę tego, w jaki sposób polityka bezpieczeństwa państwa jest realizowana w obu tych wymiarach. W odniesieniu do uwarunkowań wewnętrznych można przyjrzeć się wewnętrznej kondycji państwa tj. uwarunkowaniom historycznym, ekonomicznym, społeczno-politycznym i prawnio-organizacyjnym. Uwarunkowaniami zewnętrznymi wpływającymi na bezpieczeństwo państwa będą np. uwarunkowania geopolityczne, geoeconomiczne oraz współpraca regionalna. W odniesieniu do implementacji tej polityki w wymiarze wewnętrznym pomocna będzie analiza celów strategicznych państwa oraz na podstawie tych celów dokonanie oceny tego, czy polityka bezpieczeństwa państwa jest realizowana zgodnie z nimi. Natomiast w wymiarze zewnętrznym realizację polityki bezpieczeństwa państwa można ukazać poprzez, np. ocenę roli i pozycji danego państwa na arenie międzynarodowej. W tym celu można przeanalizować kooperację z największymi mocarstwami, współpracę regionalną, a także współpracę w ramach UE i NATO.

Do przeanalizowania powyższych kwestii można zastosować różne podstawy teoretyczne. W nauce o polityce szeroki jest również wachlarz metod, które mogą być

wykorzystane do badania tego zagadnienia. Na przykład Andrzej Chodubski (Chodubski 2004) proponuje: analizę systemową, ujęcia ilościowe i jakościowe, metodę porównawczą (analogii), analizę instytucjonalno-prawną, metodę historyczną, behawioralną, symulacyjną, decyzyjną i szereg innych metod. Wymienione metody nie stanowią kompleksowego wykazu. Wystarczy dodać jeszcze chociażby metodę scenariuszową (Komorowski 1988), czy metodę czynnikową (Pietraś 1997: s. 26–29).

Jest to argument przemawiający za tym, że problemy badawcze, którym poświęcają uwagę politolodzy mogą być badane na wiele sposobów, przy użyciu różnych metod, i mogą być one ujmowane z różnych perspektyw. Powyższe potwierdza także interdyscyplinarność politologii, czerpiącej wiele z innych dziedzin nauki. W związku z tym politolodzy mogą, a nawet powinni stosować w swoim procesie badawczym dowolne metody zapożyczone z innych nauk społecznych. Jedynym kryterium, którym powinni się oni kierować to przydatność wybranych metod do procesu badawczego. Odpowiednio dobrane metody pozwolą zweryfikować hipotezy, udzielić odpowiedzi na pytania, a także umożliwią rozwiązanie problemu badawczego. Jednak nie znaczy to, że należy wykorzystać wszystkie metody równocześnie. Gdy wykorzystywanych jest zbyt wiele metod, prowadzi to do nadmiernie rozbudowanej analizy problemu badawczego, a w konsekwencji do chaosu poznawczego.

Nie oznacza to również, że niemożliwe jest badanie polityki bezpieczeństwa współczesnych państw jedynie w oparciu o jeden paradygmat teoretyczny. Z całą pewnością jest to możliwe, aczkolwiek biorąc pod uwagę fakt rozszerzania się i pogłębiania się zakresu znaczeniowego bezpieczeństwa wydaje się, że bardziej właściwym będzie osadzenie badań nad bezpieczeństwem państwa w dwóch teoriach, np. realistycznej i liberalnej. Dzięki zastosowaniu tych teorii oraz kilku metod badawczych możliwe jest spojrzenie na problem badawczy z kilku perspektyw, co w konsekwencji doprowadzi do analizy wybranego zagadnienia w szeroki sposób.

Założenia realizmu wykorzystać można do analizy twardych aspektów bezpieczeństwa, takich jak, np. potęga militarna państwa i zdolności obronne, bezpieczeństwo energetyczne i surowcowe państwa, pozycja geopolityczna i geoeconomiczna. W tym kontekście pomocne będą też założenia realizmu strukturalnego upatrującego zachowań państw w pewnej strukturze i systemie międzynarodowym, w którym dane państwo funkcjonuje. Każde z państw znajduje się w konkretnej przestrzeni geograficznej i geopolitycznej, a położenie warunkuje jego bezpieczeństwo oraz rolę i znaczenie na arenie międzynarodowej. Zastosowanie znajdą tu również założenia realizmu neoklasycznego. Według przedstawicieli tego nurtu realizmu, kondycja państwa i jego

potencjał w zapewnianiu bezpieczeństwa wewnętrznego oraz pozycja na arenie międzynarodowej zależne są od sytuacji wewnętrznej w państwie. To od uwarunkowań wewnętrznych zależy kierunek polityki zagranicznej państwa. Według nich są nimi: ustrój polityczny, układ sił politycznych, stosunki panujące w elitach władzy.

Te założenia można zastosować w przypadku państw postkomunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej. Wraz z upadkiem Związku Radzieckiego i końcem zimnej wojny znalazły się one w nowej sytuacji geopolitycznej. Zaczęły aspirować do członkostwa w strukturach euroatlantyckich. Rolę gwaranta militarnego w tym regionie zaczęło odgrywać NATO. Pojawiła się także kwestia bezpieczeństwa energetycznego i surowcowego tych państw, z uwagi na ich uzależnienie od rosyjskiego surowca. Ponadto borykają się one z problemami wewnętrznymi uniemożliwiającymi realizowanie celów polityki zagranicznej, w tym polityki bezpieczeństwa, np.: niezdrowy układ sił politycznych, niechęć rządzących do wprowadzania zmian, brak zaangażowania społeczeństwa w życie społeczno-polityczne. Państwa, które według realistów neoklasycznych są świadome swoich „zasobów narodowych” (silne elity polityczne z autorytetem wśród społeczeństwa, jasno określone cele strategiczne) zwiększają tym samym swoją potęgę i znaczenie na arenie międzynarodowej. Znajdują się w pozycji uprzywilejowanej w stosunku do pozostałych państw i tym samym ich polityka zagraniczna i polityka bezpieczeństwa jest o wiele bardziej skuteczna (Czaputowicz 2012: s. 122–126).

Z kolei założenia liberalizmu wykorzystać można do analizy miękkich aspektów bezpieczeństwa, takich jak, np.: procesy integracyjne, demokratyzacja państw, współpraca handlowa, kwestie społeczne i środowiskowe. W teorii liberalnej można osadzić również badania nad regionalnym wymiarem polityki bezpieczeństwa państwa. Dla neoliberałów istotną rolę odgrywają instytucje międzynarodowe, dlatego też wybrane zagadnienie można analizować w kontekście współpracy w ramach UE, oraz w kontekście regionalnych inicjatyw, np. Inicjatywy Środkowoeuropejskiej. Zarówno UE, jak i inicjatywy regionalne bezpośrednio przyczyniają się do podniesienia poziomu bezpieczeństwa tych państw, a pośrednio wpływają także na poziom bezpieczeństwa międzynarodowego. Kraje postkomunistyczne zmieniając ustrój z komunistycznego na demokratyczny dokonały zmiany jakościowej w sensie swojego istnienia oraz roli i pozycji na arenie międzynarodowej. Dzięki procesowi demokratyzacji, wspomniane państwa utorowały sobie drogę do NATO i UE. Tym samym ich poziom bezpieczeństwa polepszył się w każdym wymiarze. Wzrosła też potęga tych państw w odniesieniu do innych państw, które nie obrały tego samego kierunku w polityce zagranicznej.

Poniżej zaproponowano kilka metod badawczych, przy użyciu których można badać zagadnienie bezpieczeństwa i polityki bezpieczeństwa państwa z szerokiej perspektywy. Można je stosować oddzielnie, jednak wydaje się, że o wiele bardziej ciekawych wniosków dostarcza analiza przeprowadzona w oparciu o kilka metod badawczych. Wynika to z faktu, że każda z nich koncentruje się na badaniu innego elementu. Często te metody ze sobą współgrają, uzupełniają się, a w konsekwencji możliwe jest prowadzenie ciekawych badań i osiągnięcie interesujących wniosków.

Podstawową metodą stosowaną w badaniach politologicznych jest analiza systemowa. Prekursorem jej stosowania był David Easton (Easton 1953). Poza nim zagadnieniem tym zajmowali się również Talcott Parsons i Karl W. Deutsch (Chmaj, Żmigrodzki 2001: s. 45–46). Analiza systemowa nakazuje traktować problem badawczy w sposób szeroki. Rzeczywistość jest ujmowana jako system, tj. całość złożona z elementów zależnych od siebie wzajemnie, ale też od całości. Przy użyciu tej metody uwzględnia się ogół warunków, w jakich ta rzeczywistość funkcjonuje (Kowalski et al. 1978: s. 32). Metoda jest przydatna kiedy chcemy ukazać dynamikę zmian. Jest pomocna przy szukaniu odpowiedzi na pytania o rolę, jaką odgrywa przedmiot badań w ramach szerszej całości. Analizę systemową charakteryzują trzy poziomy interpretacji: makro, średniego rzędu oraz mikro (Biernat 1978: s. 95–96). W przypadku wybranego zagadnienia metodę systemową wykorzystać można na poziomie analizy makro i średniego rzędu. Na poziomie analizy makro warto posłużyć się nią do przeanalizowania np. przemian ustrojowo-politycznych oraz współczesnego systemu politycznego państwa, a także do zbadania pozycji tego państwa w szerszym aspekcie, tj. w systemie międzynarodowym. Na poziomie analizy średniego rzędu metodę tę można wykorzystać do analizy systemu bezpieczeństwa narodowego państwa oraz do analizy instytucji odpowiedzialnych za tworzenie i realizację polityki bezpieczeństwa.

Zastosowanie metody historycznej posłuży do nakreślenia wydarzeń historycznych z dziejów państwa, które być może wpłynęły i wpływają nadal na jego kształt i funkcjonowanie (Miśkiewicz 1988). Metodę tę warto jest połączyć z analizą czynnikową (Pietraś 1997: s. 26–29). Metoda czynnikowa służy do identyfikacji, klasyfikacji i hierarchizacji czynników, które wpływają na dane zjawisko, czy też sytuację. W odniesieniu do przedstawionego w tym artykule zagadnienia, badacz może wykorzystać tę metodę do przeanalizowania licznych uwarunkowań wpływających na politykę bezpieczeństwa państwa. W odniesieniu do państw postkomunistycznych zarówno metoda historyczna jak i czynnikowa są przydatne przy charakterystyce procesu transformacji ustrojowej,

a także mogą posłużyć do charakterystyki procesu integracji z UE i NATO. Niekiedy też przeszłość odgrywa znaczącą rolę w prowadzeniu przez nie polityki zagranicznej i polityki bezpieczeństwa. Dzięki tym metodom możliwa jest całościowa ocena rozwoju i kondycji państwa w zakresie bezpieczeństwa.

Metodę scenariuszy można wykorzystać w końcowej części badań nad polityką bezpieczeństwa państwa. Jej zastosowanie możliwe jest po przeprowadzeniu szerokiej analizy zagadnienia (Komorowski 1988). Dopiero analiza licznych uwarunkowań polityki bezpieczeństwa państwa oraz analiza realizacji tej polityki przez państwo, umożliwia wysunięcie konkretnych wniosków na temat polityki bezpieczeństwa danego państwa. Na ich podstawie możliwe jest stworzenie scenariuszy rozwoju polityki bezpieczeństwa państwa w przyszłości. Dzięki zastosowaniu tej metody wnioski płynące z przeprowadzonej analizy mogą stanowić podstawę różnych rodzajów analiz eksperckich dla wszystkich zainteresowanych procesami politycznymi i społecznymi, a przede wszystkim dla władz i instytucji państwowych.

Przy analizie zagadnienia bezpieczeństwa i polityki bezpieczeństwa państwa należy także dokonać analizy instytucjonalno-prawnej. Każda polityka bezpieczeństwa realizowana jest w oparciu o określoną doktrynę. Kierunki i cele polityki bezpieczeństwa państwa opisują dokumenty strategiczne, np. strategia bezpieczeństwa państwa, rozporządzenia i inne akty prawne. Aby polityka bezpieczeństwa państwa była realizowana w sposób skoordynowany potrzebny jest też określony system bezpieczeństwa narodowego. System ten tworzą organy i instytucje państwowe, ustrukturyzowane i zhierarchizowane, działające na podstawie dokumentów. Analiza polityki bezpieczeństwa państwa powinna być zatem uzupełniona o interpretację treści dokumentów strategicznych i aktów prawnych. Warto jest także pogłębić analizę o gruntowne zbadanie instytucji i organów odpowiedzialnych za tworzenie i realizację polityki bezpieczeństwa.

W odniesieniu do techniki badawczej wydaje się, że dla przedstawionego tu zagadnienia najbardziej przydatna będzie analiza materiałów źródłowych różnego typu, np. aktów prawnych, dokumentów strategicznych, danych gospodarczych czy archiwów.

Podsumowanie

Reasumując, zaprezentowane powyżej rozważania stanowią przykład tego, w jaki sposób można z naukowego punktu widzenia analizować zagadnienie bezpieczeństwa i polityki bezpieczeństwa państw postkomunistycznych Europy Środkowo-Wschodniej. W toku tak przeprowadzonej analizy badacz w pierwszej kolejności rozpatruje liczne

grupy uwarunkowań polityki bezpieczeństwa państwa, a następnie na ich podstawie analizuje implementację tej polityki przez państwo w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym. Ukazuje różne aspekty bezpieczeństwa, traktuje je szeroko, uwzględniając jego miękki i twardy wymiar. Zaproponowana do tej analizy podstawa teoretyczno-metodologiczna pozwala na szerokie ujęcie problemu badawczego. Przeprowadzona w tym duchu analiza realizuje cztery funkcje nauki o polityce (opisową, wyjaśniającą, prognostyczną i prakseologiczną), a wnioski płynące z tej analizy mogą posłużyć do dalszej eksploatacji tego zagadnienia na polu naukowym (szersza dyskusja nad bezpieczeństwem współczesnych państw).

Marzena Czernicka – doktor, adiunkt w Instytucie Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania naukowe autorki koncentrują się wokół problematyki bezpieczeństwa państwa, metodologii badań nauk o polityce oraz sytuacji politycznej europejskich państw postkomunistycznych. Autorka kilku artykułów na temat historii i współczesnej sytuacji społeczno-politycznej w Bułgarii.

Adres e-mail: marzena.czernicka@gmail.com

Marzena Czernicka – PhD, an assistant professor at the Institute of Political Studies, Polish Academy of Sciences, a graduate of the University of Warsaw. Her research interests focus on the issue of state security, methodology of political science and the European post-communist countries political situation. She published several articles about the history and contemporary socio-political situation in Bulgaria.

Email: marzena.czernicka@gmail.com

Bibliografia

- BIERNAT Tadeusz (1978), *Nauki polityczne jako dziedzina nauk społecznych*, w: Julian Wielgosz (red.), *Podstawy nauk politycznych*, Kraków.
- BUZAN Barry, WEAVER Ole, DE WILDE Jaap (1998), *Security: A New framework for Analysis*, London.
- CHMAJ Marek, ŻMIGRODZKI Marek (2001), *Wprowadzenie do teorii polityki*, Lublin.
- CHODUBSKI Andrzej (2004), *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk.
- CZAPUTOWICZ Jacek (2012), *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*, Warszawa.
- DOGAN Mattei (1996), *The Hybridization of Social Science Knowledge*, „Library Trends”, Vol 45, nr 2, <https://pdfs.semanticscholar.org/dfac/198bb9a38dfbc4eba73d81d8257df83710ef.pdf> (26.02.2018).
- DOYLE Michael W. (1986), *Liberalism and World Politics*, „American Political Science Review”, Vol. 80, nr 4.

- EASTON David (1953), *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*, New York.
- FEHLER Włodzimierz (2012), *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Warszawa.
- FEHLER Włodzimierz (2014), *O pojęciu polityki wewnętrznego bezpieczeństwa państwa*, „Studia Prawnoustrojowe”, nr 23.
- GARLICKI Jan (2010), *Socjologiczny wymiar studiów europejskich*, w: Konstanty A. Wojtaszczyk, Wojciech Jakubowski (red.), *Studia europejskie. Zagadnienia metodologiczne*, Warszawa.
- HERTZ John H. (1950), *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*, „World Politics”, Vol. 2, nr 2, file:///C:/Users/ASUS/Downloads/2009187.pdf (26.02.2018).
- KARCZEWSKI Maciej (2013), *Czy politologia to nauka interdyscyplinarna? Kilka słów o przedmiocie poznania i tożsamości dyscypliny*, „Refleksje. Pismo naukowe studentów i doktorantów WNPiD UAM”, nr 7, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/10526/1/Maciej%20Karczewski.pdf> (26.02.2018).
- KAUFMANN Franz-Xaver (1970), *Sicherheit als soziologisches und sozialpolitisches Problem*, Stuttgart.
- KEOHANE Robert (1984), *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton.
- KEOHANE Robert, NYE Joseph S. jr. (1977), *Power and interdependence: World Politics in Transition*, Boston.
- KOMOROWSKI Stanisław M. (1988), *Scenariusz jako metoda diagnozy i prognozy*, Warszawa, http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/3375/12._scenariusz_jako_metoda_diagnozy_i_prognozy.pdf (25.11.2017).
- KOWALSKI Jerzy, LAMENTOWICZ Wojciech, WINCZOREK Piotr (1978), *Teoria państwa*, Warszawa.
- KRAUZ-MOZER Barbara (2005), *Teorie polityki. Założenia metodologiczne*, Warszawa.
- MARCZUK Karina P. (2009), *Bezpieczeństwo wewnętrzne w poszerzonej agendzie studiów nad bezpieczeństwem (szkoła kopenhaska i human security)*, w: Stanisław Sulowski, Michał Brzeziński (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*, Warszawa.
- MISKIEWICZ Benon (1988), *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa–Poznań.
- MORGENTHAU Hans J., THOMPSON KEENETH W. (2010), *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój* (przeł. Renata Włoch), Warszawa.

- MORGENTHAU Hans J.(1993), *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York.
- NOCOŃ Jarosław (2008), *Współczesne dylematy politologicznej profesji. W poszukiwaniu tożsamości nauki o polityce*, „Świat Idei i Polityki”, t. 8, <http://repozytorium.ukw.edu.pl/handle/item/4292> (26.02.2018).
- NYE Joseph S. jr. (2007), *Soft power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa.
- PIETRAŚ Jacek Ziemowit (1997), *Teoria stosunków międzynarodowych*, w: Teresa Łoś-Nowak (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wrocław.
- SALAJCZYK Sławomir P. (2006), *Wizje rzeczywistości międzynarodowej*, w: Edward Haliżak, Roman Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Warszawa.
- SEKŚCIŃSKI Arkadiusz (2013), *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym. Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych*, „Bezpieczeństwo państwa”, OAP UW, nr 6, <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/11/A.Sekscinski-bezpieczenstwo-wewnetrzne-w-ujeciu-teoretycznym.pdf> (20.11.2017).
- SKARŻYŃSKI Ryszard (2012), *Podstawowy dylemat politologii: dyscyplina nauki czy potoczna wiedza o społeczeństwie. O tradycji uniwersytetu i demarkacji wiedzy*, Białystok.
- STAŃCZYK Jerzy (1996), *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa.
- TUCHMAN MATHEWS Jessica (1989), *Redefining Security*, „Foreign Affairs”, Vol. 68, nr 2.
- ULLMAN Richard H. (1983), *Redefining Security*, „International Security”, Vol. 8, nr 1.
- WALTZ Kenneth N. (1979), *Theory of International Politics*, New York.
- WALTZ Kenneth N. (2010), *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa.
- WOJCIUK Anna (2012), *Bezpieczeństwo w teoriach stosunków międzynarodowych*, w: Roman Kuźniar i in., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Warszawa.
- WOLEŃSKI Jan (1975), *Spór o status metodologiczny nauki o polityce*, w: Kazimierz Opalek, *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, Warszawa.
- WOLFF-POWĘSKA Anna (2012), *Politologia – nauka w drodze*, „Przegląd Politologiczny”, nr 3, <https://wnpid.amu.edu.pl/images/stories/pp/pp-3-2012/007-016.pdf> (26.02.2018).